

matiky vytvářela stránku výrobních vztahů. V Marxově pojetí v sobě každý pracovní proces i každý jev společenské výroby zahrnuje v nerozlučné a rozporné dialektické jednotě jak stránku výrobních sil, tak i stránku výrobních vztahů.

ZÁVĚR

Z hlediska obecného jádra Marxových rozborů užité hodnoty a hodnoty vyjadřuje stránku výrobních sil ono členění společenské výroby, jež vyplývá z výrobně technických vlastností vyráběných užitných hodnot. Stránku výrobních sil vyjadřují ty zprostředkující články procesu společenské výroby, jež vyplývají ze zvláštností výroby užitných hodnot jakožto užitných hodnot. Stránku výrobních vztahů vyjadřují ty momenty jevů a procesů společenské výroby, jež se zpředměťují nikoliv v užité hodnotě výrobků jako takové, ale v ekonomické kvalitě výrobků — ekonomická stránka rozdělení společenské práce, podílu zpředmětně a živé práce na společenské výrobě, ekonomická stránka vztahů společenské dělby práce a společenské produktivity práce, ekonomická stránka vztahů výměny a rozdělování výrobků. Užité hodnoty výrobků je ekonomickou kategorií jen ve své kvalitě nositele ekonomického určení výrobků. Kterýkoliv jev a proces společenské výroby v sobě zahrnuje v neodlučitelné dialektické vnitřně rozporné jednotě i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů. To či ono členění společenské výroby v sobě zahrnuje dialektickou jednotu stránky výrobních sil i stránky výrobních vztahů, leč svou kvalitativní určeností to je buď členění výrobně technické či ekonomické, buď vyjadřuje především stránku výrobních sil, anebo vyjadřuje především stránku výrobních vztahů. Dialektická jednota dvou rozporných stránek je nezbytně vnitřně diferencovanou rozpornou jednotou dvou specifických kvalitativně vyhraněných stránek téhož dialektického celku.

Poznámka redakcie:

J. Cibulka predložil tento článok, ako aj články *Klíčová úloha vlastnických vztahů v komplexu výrobních vztahů* a *K některým výchozím otázkám socialistických výrobních vztahů* v decembri 1961. O týchto článkoch sa diskutovalo vo Filozofickom ústave SAV v máji 1962. Pretože všetky boli schválené a odporúčané na publikovanie ešte pred tým, ako vyšla kniha O. Šika *Ekonomika — zájmy — politika*, nebolo v nich už možné reagovať na túto knihu.

ZMYSEL A VÝZNAM ZÁKLADNEJ FILOZOFICKEJ OTÁZKY

JÁN KOCKA

Každá vedná disciplína, každá forma poznania má svoj okruh problémov, riešenie ktorých tvorí jej obsah. Podstatu jednotlivých poznávacích disciplín možno postihnúť formulovaním základného problému, teoretického jadra, okolo ktorého sa daná disciplína rozvíja. Ak sa má formulovať základná otázka filozofie — ako formy poznania existujúcej vyše dva a pol tisícročia, treba určiť podstatu filozofie, zmysel jej existencie i to historicky spoločné, čo rieši. Z určenia hlavných úloh a zmyslu filozofie nám súčasne vyplynú špecifické črty

filozofie, ktorými sa odlišuje od ostatných foriem poznania. Základné filozofické problémy musí nastoliť a riešiť každá filozofia, nevyhnutne musí prijať niektoré najabstraktnejšie východiská, ak má byť vôbec filozofiou. Analýza a dokazovanie oprávnenosti a pravdivosti týchto východísk býva obsahovou náplňou konkrétneho filozofického myslenia.

Určenie predmetu a podstaty filozofie je otázkou nielen teoretickou, ale aj praktickou. Do značnej miery aj od pochopenia podstaty filozofie závisí splnenie našich očakávaní, čo nám filozofia môže poskytnúť. Nie náhodou práve filozofia býva predmetom častých kritík, výčítiek pre zaostávanie za potrebami života, pre abstraktnosť, odtrhnutosť od praxe a pod. Nazdávam sa, že často to býva aj preto, že sa niekedy nie dosť dôkladne chápe zmysel, funkcia a poznávacie možnosti filozofie.

Formulovať podstatu, základnú problematiku filozofie nie je také ľahké, akoby sa to zdalo na prvý pohľad. Historický vývin filozofie nakopil mnoho produktov rozmanite formálne i obsahove diferencovaných s rôzne stavanými a rôzne riešenými problémami. Iný bol centrálny problém ranej gréckej filozofie, iný filozofie sofistov a Sokrata, iný stredovekej kresťanskej filozofie a iné boli a sú problémy filozofie novovekej a súčasnej. To je celkom prirodzené a pochopiteľné, pretože každá doba, každý ekonomicko-politický a kultúrny komplex nastoľuje a rieši svoje vlastné problémy, ktoré sú odrazom celkovej situácie v spoločnosti a v užšom zmysle sú odrazom a obrazom kultúrnych schopností a teoretických aspirácií spoločenského útvaru. Preto je každá filozofia zrkadlom svojej doby. Nik, kto je aspoň zbežne oboznámený s dejinami filozofie, nemôže sa nazdávať, že by sa filozofická problematika rovnako nastoľovala a rovnako riešila. Sám pojem filozofie prekonal značné zmeny. Kým v antickej filozofii sa filozofovanie kryje s vedeckým poznaním vôbec a dokonca ešte v 17. storočí u Hobbesa a Descarta filozofia figuruje ako súhrn vedných disciplín, postupné narastanie faktového poznania spôsobovalo zrod jednotlivých vedných disciplín a súčasne dezintegráciu filozofie a zužovanie predmetu jej skúmania. Dnes, keď už aj donedávna za filozofické odvetvia pokladané disciplíny: pedagogika, logika, psychológia — tvoria samostatné disciplíny, mimovoľne sa vynára otázka, čo ostáva z filozofie a čo z nej príp. ostane.

Napriek rozmanitosti filozofických myšlienok i koncepcií samotnej filozofie akoby spoločný menovateľ v dejinách filozofie rysuje sa úsilie o pochopenie podstaty sveta a formulovanie časovo i priestorovo univerzálnych princípov prírodného a ľudského bytia. Filozofovať znamená myslieť v najvšeobecnejšej, najabstraktnejšej rovine, definovať univerzálne pojmy, kategórie a zákonitosti. Úsilie pochopiť svet ako celok a dopátrať sa podstaty skrytej pod javovým povrchom je také staré ako samotné zmyslové faktové poznanie. V tomto je odôvodnenosť existencie filozofie, ktorá sa rozvíjala a rozvíja stále, i keď nie vždy v rovnako úrodnej pôde.

Najabstraktnejším pojmom — kategóriou limitnou a všeobsahujúcou — je kategória bytia, ku ktorej smeruje teoretické a filozofické zovšeobecňovanie. Táto kategória má eminentne svetonázorovú povahu, určuje charakter celého filozofického systému a je platformou, na základe ktorej chápeme jednotlivé zložky

sveta i seba samých. Rozdielnosti v definovaní bytia, jeho podstaty sú práve tým delidlom, hraničným kameňom, ktorý odlišuje jednotlivé filozofické systémy. Je svet povahy hmotnej alebo duchovnej, stvoril ho niekto, alebo je tu od večnosti? Existuje svet hmotný a zákonitý ako vonkajšia príčina našich pocitov, vnemov a poznania vôbec, alebo je naše vedomie poslednou realitou a tým aj podstatou bytia? To sú základné otázky, východiská, akoby križovatky, z ktorých možno prísť do niektorého zo základných filozofických smerov, táborov. A tu práve chceme poukázať na možné východiská filozofickej generalizácie. Týmto sa nám termín „základná filozofická otázka“ významovo stotožňuje s termínom „princiálne východisko filozofie“.

Marxistická historiografia filozofie rozdeľuje filozofické systémy do dvoch základných smerov skupín — materializmu a idealizmu, a to na základe kritérií, ktoré vymedzil predovšetkým Engels a Lenin. Toto základné rozdelenie je vcelku v súlade s naším triednym materialistickým a dialektickým ponímaním spoločenských dejín. Pravda, z povrchného pochopenia kritérií delenia filozofických systémov vyplýva určité nebezpečenstvo schematizmu a apriorizmu v chápaní dejín filozofického myslenia, jeho pokrokovosti i vzťahu k rozvoju vedeckého poznania. Ďalej môže vyplývať zjednodušený pohľad na samotný materializmus a idealizmus, ktoré by sa mohli zdať ako vnútorne nediferencované a historicky sa nemeniace. Dost' bežným je nedostatočné rozlišovanie medzi objektívnym a subjektívnym idealizmom. Dôsledkom toho je potom to, že nie celkom presne rozumieme argumenty jedného či druhého a zbavujeme sa možnosti ich účinnej kritiky. Že tieto otázky treba objasniť a rozviesť, to mi potvrdili aj recenzie v našich filozofických časopisoch, kde sa mi vyčíta nemarxistické delenie gnozeológie a údajné stieranie rozdielov medzi základnými filozofickými smermi.¹

Predovšetkým treba zdôrazniť, že mi išlo o klasifikáciu gnozeologických teórií a nie filozofických systémov. Predsa filozofia a gnozeológia nie je to isté. Ak ich niekto stotožňuje, to znamená, že mu je nie jasný predmet a zmysel gnozeológie. Ostatne, pokiaľ viem, sú vôbec nejasnosti a rozpaky vo vymedzení predmetu gnozeológie. Ďalej, v súčasnej marxistickej literatúre nie mi je dosiaľ známy nijaký vážny pokus klasifikovať gnozeológie, a preto ťažko vyčítať, že niečo je nesprávne, keď ešte nevieme, čo je správne. Myslím, že v budúcnosti bude treba oveľa smelšie ako doteraz analyzovať viaceré pojmy a formulácie, ktoré sa nám zdali bezproblémovými. Mám na mysli predovšetkým otázky špecifičnosti filozofie a jej disciplín, ich osobitnosti a súčasne vzájomné vzťahy. Každý filozofický systém je totiž komplexom viacerých disciplín a na to chcem práve poukázať v súvislosti so základnou filozofickou otázkou.

Definíciou kategórie bytia, určením jeho základných vlastností sa zaoberá tá časť filozofie, ktorú tradične nazývame ontológiou, teóriou bytia. Je pravda, že tento priliehavý grécky termín sa v našej marxistickej filozofii málo používa,

¹ L. Tošeňovský, *Sborník o otázkách dialektiky poznání*, Filosofický časopis ČSAV 1962, 2. str. 232—233. — J. Kops, *Na okraj sborníka Otázky dialektiky poznania*, Otázky marxistickej filozofie 1961, 6, str. 463—464.

a to azda preto, že v minulosti reprezentoval najmä objektívno-idealistické špekulácie. No ťažko by sme našli lepší termín a nakoniec nie je to ani potrebné. Nie slovo je rozhodujúce, ale jeho obsah. Marxizmus má svoju ontológiu, a to dialektický materializmus, princípy materializmu a dialektiky. Môže vzniknúť problém, či dialektický materializmus je názvom iba pre ontológiu marxizmu, alebo či aj pre teóriu poznania. No ale aj v tom prípade, ak do dialektického materializmu zahrnieme princípy ontologické i gnozeologické, neodstránime oprávnenosť a špecifičnosť ontológie a gnozeológie ako častí materialistického filozofického systému. Vystáva potom problém, ako ich terminologicky označiť.

Špecifickou otázkou ontológie je problém povahy objektívneho sveta, jeho pôvodu, príčin i zákonitostí. V tomto zmysle formuloval Engels základnú filozofickú otázku:

„Otázka, čo je prvotné duch alebo príroda? — táto otázka sa vyostrila proti cirkvi takto: stvoril boh svet, alebo je tu svet od večnosti? Tí, čo zdôrazňovali prvotnosť ducha oproti prírode, teda tí, čo koniec koncov tak či onak uznávali stvorenie sveta — a toto stvorenie je často u filozofov, napr. u Hegla ešte omnoho zamotanejšie a nemožnejšie ako v kresťanstve — utvorili tábor idealistov. Ostatní, ktorí pokladali prírodu za prvotnú, patria k rozličným školám materializmu.“²

Teda zo stanoviska ontológie je základnou otázkou problém povahy sveta, prvotného impulzu svetového diania, pričom objektívne na subjekte nezávislé bytie sa predpokladá. Vzájomne definovať a porovnávať materializmus v tom zmysle, že jeden pokladá za primárne to, čo druhý za sekundárne — nemožno. Materializmus objektívneho ducha nepokladá za sekundárneho jednoducho preto, že neuznáva jeho existenciu. Nemôžeme tvrdiť, že boh je sekundárnym kauzálnym produktom hmotného sveta. Je produktom ľudskej fantázie, ale ho ako takého už nemožno klásť na úroveň objektívnej existencie.

Filozofia asi od vystúpenia Locka mala charakter prevažne ontologických úvah. Buržoázny liberalizmus a individualizmus priniesol obrat vo filozofii — „kopernikánsky“, ako ho nazýva Kant. Pred otázkou, aký je svet, postavil sa problém, či vôbec existuje vonkajší objektívny svet. Kategória objektu sa podmienila kategóriou subjektu, vedomia, poznania. To bol v podstate zrod subjektívneho idealizmu, ktorý zdôraznil primárnosť, bezprostrednosť subjektívnych dát vedomia pred vonkajšou realitou. Subjektívny idealizmus so svojimi viacerými formami — odhliadnuc od náznakov v staroveku (Protagoras) — je vcelku novovekým javom.

Základnú filozofickú otázku z hľadiska gnozeológie možno formulovať takto: Existuje mimo nášho vedomia ešte objektívny svet, alebo je obsah vedomia pre nás poslednou realitou? Tu, pravda, máme iba dve možnosti, buď uznať existenciu vonkajšieho objektívneho sveta, alebo ju poprieť. Ak sa subjektívny idealizmus k nej stavia záporne, tak kladne sa stavia nielen materializmus, ale aj objektívny idealizmus. Nazdávať sa, že napr. kresťanská filozofia popiera objektívnu existenciu prírody, hmotného sveta je hrubým omylom. To samo-

² F. Engels, *L. Feuerbach*, Bratislava 1949, str. 18.

zrejme neznamená, že už týmto faktom sa objektívny idealizmus stáva materializmom. Tým, že zdôrazňujeme výlučnú existenciu hmotného sveta a odmietame existenciu duchovnej substancie — boha, zásadne a diametrálne sa od neho dištancujeme.

Leninovo pochopenie a formulovanie základnej filozofickej otázky je gnozeologické, čo vyplýva aj z toho, že mu išlo o obranu materializmu proti subjektívnemu idealizmu, machizmu.

„No teraz nám nejde o tú či onú formuláciu materializmu, ale o protiklad medzi materializmom a idealizmom, o rozdiel dvoch základných smerov vo filozofii. Vychádzať z vecí k pocitu a myšlienke? Alebo z myšlienky a pocitu k veciam? Prvého, t. j. materialistického sa drží Engels. Druhého, t. j. idealistického smeru sa drží Mach.“³

Alebo pre osvetlenie podstaty idealizmu, presnejšie subjektívneho idealizmu, ešte jeden charakteristický citát:

„Idealistami sa nazývajú filozofi, ktorí uznávajú len svoje jestvovanie a jestvovanie pocitov striedajúcich sa v nás a nič iné nepripúšťajú.“⁴

Uviesť subjektívny a objektívny idealizmus na spoločnú teoretickú platformu nemožno. Ich princípy sa vzájomne vylučujú. Ak sa popiera existencia objektu, popiera sa súčasne existencia objektívneho ducha, boha. Berkeley sa ich síce snažil spojiť, ale že spájal dve nezlúčiteľné východiská, o tom možno ani sám nevedel. — Nakoniec po logických akrobáciách predsa v ňom zvíťazil farár — objektívny idealista. Jeho filozofiu nemožno pokladať za homogénny systém. Typickým subjektívnym idealistom je Hume, Kant, Mach, ktorí nemali zábrany teologického charakteru a ktorí sa usilovali o interpretáciu svetovej reality ako súhrnu subjektívnych dát vedomia bez postulovania objektívnych substancií.

Základná filozofická otázka má teda dva aspekty, ktoré sme ilustrovali citátmi z Engelsa a Lenina. Aby sme stáli na platforme materializmu, musíme jednak kladne zodpovedať otázku gnozeologickú o existencii vonkajšieho sveta a jednak otázku ontologickú o povahe tohto sveta v zmysle materialistického monizmu. Svojimi odpoveďami sa dištancujeme tak od subjektívneho, ako aj objektívneho idealizmu. Nestačí zodpovedať iba jednu otázku, lebo sme zistili, že máme niečo spoločné so svojím druhým protivníkom, a to zrejme nechceme.

Ak subjektívny a objektívny idealizmus sú s materializmom nezlúčiteľné, neznamená to, že ich teoretické princípy sú rovnaké. Oba vystupovali dosť často prudko proti sebe. Humove kritiky zázrakov a náboženstva, Kantov útok proti tradičnej dogmatickej teológii, Russellovo antikresťanstvo vychádzajú z neotických pozícií subjektívneho idealizmu, pozitivizmu. Teda nie bezdôvodne subjektívny idealizmus figuroval ako jeden z ideových protivníkov teologického objektívneho idealizmu.

Keď zaraďujeme materializmus a objektívny idealizmus do skupiny tzv. realistikých noetík, robíme tak nie preto, aby sme zmazali rozdiel medzi nimi, ale iba preto, že oba uznávajú existenciu objektívneho sveta a jeho prioritu pred

³ V. I. Lenin, *Materializmus a empiriokriticizmus*, Bratislava 1952, str. 36—37.

⁴ *Oeuvres complètes de Diderot I*, Paris 1875, str. 304, uvádzané podľa Lenina, c. d., str. 31.

vznikom subjektu a poznania. V ďalšej interpretácii tohto objektu sú ich rozdielnosti také, že vôbec nemôže dôjsť k vytvoreniu spoločnej filozofickej platformy.

V dejinách vedy a filozofie je viac takých postáv, myšlienky ktorých by sme boli na prvý pohľad ochotní kvalifikovať ako materialistické (Descartova a Newtonova mechanistická koncepcia svetového diania a jeho opis). O to viac sme prekvapení, keď zistíme že obaja verili v boha. Hovorí potom kompromisne, že v oblasti opisovania prírody boli materialistami a v oblasti jej vysvetľovania idealistami, príp., že ich idealizmus obsahuje materialistické prvky, nie je najšťastnejšie, pretože nemožno byť súčasne idealistom i materialistom. Pre toho, kto je oboznámený s princípmi objektívneho idealizmu, zdanlivý paradox nie je prekvapením. Realistické chápanie prírodného diania a jeho objektívny opis je s objektívnym idealizmom zlúčiteľný. O toto nakoniec išlo aj Tomášovi Akvinskému, aj Levovi XIII., i všetkým novoscholastikom, ktorí chcú spájať výsledky objektívneho vedeckého poznania s ich objektívno-idealistickou interpretáciou. Pravda, takúto vedu, ktorá môže pravdivo postihovať určité prírodné zákonitosti, nemožno nazvať materialistickou, i keď z faktovej stránky nie je pre materializmus neprijateľnou. Ostatne, nie všetky objavy, ktoré materializmus uznáva, urobili materialisti. Takže sa veľmi žiada terminologicky odlišovať základné uznanie existencie objektu a jeho filozofickú interpretáciu. Ak s. Tošenovskému obsah termínov realistický a materialistický splýva, keď odporúča nahraďiť prvý druhým, tak potom si ich zamieňa on sám a nie ten, komu túto zámenu pripisuje.

Obidva aspekty základnej filozofickej otázky sa zdanlivo prekrývajú vo formulácii primárnosti, či sekundárnosti hmoty a ducha. Dvojznačným je práve termín duch. Je niečo iné duch (boh) ako kategória ontologická a niečo iné duch ako subjektívne vedomie. Objektívny idealizmus by zdôrazňoval primárnosť objektívneho ducha pred duchom subjektívnym (vedomím). Tým, že používame jedno slovo, môže sa zdať, že základná filozofická otázka je formálne i obsahove jednoduchá a že nám zaručuje nenamáhavé a jednoznačné rozlíšenie filozofických smerov. Ťažkosti sú práve v tom, že základná filozofická otázka nebýva práve takto explicitne formulovaná. Objektívne posúdiť charakter skúmanej filozofie, jej hodnotu a spoločenský dosah býva často veľmi tvrdá práca. Okrem toho vo filozofii sú i ďalšie problémy a oblasti, estetika, etika. Ako tu stavať základnú filozofickú otázku? Samozrejme aj v týchto oblastiach možno byť materialistom alebo idealistom, no nie je také jednoduché vyložiť princípy svetonázorových orientácií v nich.

Ontologická filozofia a veda, ktorá nie je doplnená kritickou gnozeológiou, nevyhnutne sklzáne do formy naivného realizmu. A opačne, prepiaty gnozeologizmus sa stáva subjektívnym idealizmom, fenomenalizmom, soplizmom. Jadrom každého filozofického systému je v rozhodujúcej miere ontológia, formulujúca podstatu bytia a gnozeológia, formulujúca vzťah nášho poznania k objektu. Obidve tieto disciplíny tvoria organickú jednotu, i keď nebývajú v každej filozofii zastúpené rovnako. Jednota ontológie a gnozeológie neznamená ich totožnosť. Ak otec, matka a dieťa tvoria rodinu, neznamená to, že otec je to isté čo matka a dieťa. Ani predmet a zmysel ontológie a gnozeológie nie je ten istý

i keď obe tieto zložky filozofie smerujú k jednému cieľu, k riešeniu problému bytia, jedna z východiskových pozícií objektu, druhá z pozícií subjektu, poznania. Možno sa rozhodovať, ktorým aspektom základnej filozofickej otázky začať. S. Kops sa domnieva, že rozhodujúci je pohľad ontologický. No možno sa pýtať, odkiaľ berieme svoje ontologické tvrdenia, sú ony apriórne, alebo sú predsa len výslednicou poznávacej aktivity. Možno tiež poukázať na to, že hlavným zmyslom Leninovho **Materializmu a empiriokriticizmu** bolo riešenie gnozeologického problému existencie vonkajšieho sveta. S. Kops odporúča ďalej deliť filozofie „z vnútornej jednoty ontológie, gnozeológie a sociálnej pozície“. Myšlienka je v podstate správna, len ostáva problémom, čo znamená sociálna pozícia a ako ona vnútorne súvisí s ontológiou a gnozeológiou. Chce azda dokázať, že každý vykorisťovateľ je idealista a každý vykorisťovaný materialista? Je samozrejmé, že sociálna pozícia ovplyvňuje svetonázor, je len otázkou do akej miery. Ak by išlo o vnútornú jednotu, tak by tieto vzťahy boli nutné, ale dejiny filozofie poukazujú na zložitejšie vzťahy. Príslušníci vykorisťovateľských tried bývali aj materialistami a pokrokové sociálne ideály sa nie vždy spájali s materialistickým svetonázorom (sociálne hnutia stredoveku).

Základná filozofická otázka a kvalifikácia filozofického systému má svoje oprávnenie iba v súvislostiach kategoriálne svetonázorových. Nie každý poznatok možno kvalifikovať za materializmus či idealizmus. Často za idealizmus sa pokladá omyl vôbec a pravda za materializmus. Veľkí vedci — objavitelia zväčša bývali pokladaní za materialistov preto, že pravdivo spoznali a formulovali určité prírodné zákonitosti. Formulácie prírodných zákonov, výpovede opisnej povahy, formálne axiómy a dôsledky z nich, pokiaľ sa nezačlenia do svetonázorových súvislostí, samy osebe sú filozoficky neutrálne. Výrok $2 + 2 = 4$ nie je ani materialistický ani idealistický, je proste formálne správny, utvorený v súlade s pravidlami tvorenia číselného radu. Neutrálnou je aj formálna logika a do jej rozvoja môžu zasahovať tak materialisti, ako aj idealisti. No v ontológii a gnozeológii neutralita nie je už možná a tu vždy musíme stáť na niektorom filozoficko-svetonázorovom stanovisku.

Vnútna jednotnosť ontológie a gnozeológie vyplýva z toho, že každé poznanie sa usiluje o poznanie objektu (tu môže vzniknúť závažná otázka, čo je objekt, čomu možno pripísať charakter objektívnosti), a na druhej strane — každá úvaha a výrok o objekte je predsa len produktom poznania, stimulovaného praxou (myslíme poznanie v širokom zmysle ako obsah vedomia).

Tým, že poukazujeme na špecifické črty jednotlivých filozofických systémov a ich porovnávame, nezmažávame rozdielnosti medzi nimi, ale naopak — tieto rozdielnosti zdôrazňujeme. Oveľa skôr môže rozdielnosti zmažávať ten, kto ich nepozná ako ten, kto ich pozná. Idealizmus tak objektívny, ako aj subjektívny a materializmus pokladá ich princípy za nezlúčiteľné so svojimi princípmi. Z tohto hľadiska možno oprávnene hovoriť o dvoch základných smeroch vo filozofii a ich boji. No funkčnosť idealizmu, jeho teoretické a spoločenské zámery nemožno stotožniť s jeho východiskami a principiálnou argumentáciou. Ide o to, aby sme si pod idealizmom nepredstavovali nejaký jednotný smer s rovnakými gnozeologickými princípmi. To, že materializmus napriek určitým rozdielnostiam

svojich foriem (napr. rozdiel medzi mechanistickým a dialektickým materializmom) má svoje základné svetonázorové tézy v dejinách filozofie rovnaké, nemôže nás oprávňovať k predstave o analogickej výstavbe a koherentnosti idealizmu. A ostatne, pri takýchto úvahách je vždy najúčelnejšie opierať sa o dejiny filozofie, o znalosť konkrétnych východísk, princípov, argumentov, ktoré musíme v každom prípade rešpektovať.

DISKUSIA O AKTUÁLNYCH OTÁZKACH METÓD A FORIEM VEDECKÉHO ATEIZMU

* * *

SOVIETSKE SKÚSENOSTI S PROPAGANDOU ATEIZMU

IVAN SVITÁK

Sovietske skúsenosti s ateistickou propagandou sú významným zdrojom poučenia pre lektorov vedeckého ateizmu v ČSSR, pretože prichádzajú z krajiny s najbohatšou praxou procesu prekonávania náboženských prežitkov, z krajiny, kde ateizmus je masovo rozšírenou ideológiou a vplyvnou stránkou spoločenského vedomia najširších vrstiev obyvateľstva. Sovietske skúsenosti zohrali aj v minulosti dôležitú úlohu pri prechode nášho filozofického frontu od starších foriem protináboženskej propagandy k novej, marxisticky orientovanej línii, chápacej úlohu prekonávania prežitkov ako komplexný, dlhodobý a zložitý proces premeny spoločenského vedomia. Táto tendencia je dnes spoločným znakom ateistickej propagandy, avšak nemožno povedať, že u nás neexistuje dost zreteľná snaha oživovať staré formy protináboženského boja v zdanlivo vedeckejšej marxistickej terminológii. Súčasne s tým existuje aj snaha približovať sa k náboženskému vedomiu a údajnému chápaniu veriaceho do tej miery, že v rozboroch náboženského vedomia síce obširne vysvetľuje špecifikum náboženských názorov jednotlivých cirkví a teologických fines, ale stráca sa ateistický zmysel: organizovať myšlienkové prevraty v myslení ľudí. Napokon sovietske skúsenosti majú pre nás veľmi aktuálny, praktický zmysel, lebo upozorňujú na rad nutných opatrení a spôsobov práce, najmä na nutnosť konkrétnych výskumov, ktoré sa dosiaľ nestali súčasťou teórie a praxe pri prekonávaní religiozity. V tomto smere obsahujú sovietske skúsenosti mnoho podnetov pre účinnejšie riadenie procesu prekonávania prežitkov v socialistickom Československu. Preto je potrebné, aby sme sa s nimi bližšie zoznámili.

ZA KONKRÉTNE ŠTUDIUM NÁBOŽENSKÝCH PREŽITKOV¹

Likvidácia vykorisťovateľských tried odstránila sociálnu základňu náboženstva. Politika industrializácie a kolektivizácie podryla jeho sociálne korene. Vládúcim svetonázorom sa stal materializmus, kým náboženstvo je zo sféry spoločenského vedomia vytláčané vedeckým názorom na svet. V procese vývoja socialistickej spoločnosti sa zmenil postoj cirkví k sovietskej vláde i profil sovietskeho veriaceho človeka. V súvislosti s Veľkou vlasteneckou vojnou došlo všade — v dôsledku ochabnutia ateistickej

¹ E. F. Muravjov, Ju. V. Dmitriev, *O konkretnosti v izučeniji i preodoleniji religioznych perežitkov*, VF 1961/3.